

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kryždirbystės tradicija - gyvoji grandis, sujungianti praeitį, dabartį ir ateitį

2012-11-09

ŽURNALAS: Kelionė su Bernardinai.lt

TEMA: Kryždirbystė

AUTORIUS: Alė Počiulpaitė

DATA: 2012-11

Kryždirbystės tradicija - gyvoji grandis, sujungianti praeitį, dabartį ir ateitį

Alė Počiulpaitė

Lietuvos kryždirbystė 2001 m. UNESCO pripažinta pasauliniu nematerialaus paveldo šedevru. Šalia kitų liaudies meno tradicijų būtent kryždirbystė įgavo ypatingos reikšmės ne tik pavienio žmogaus, bet ir tautos gyvenime. Puoselėta ir unikaliai kurta tradicija per savo istoriją patyrė ir carinės valdžios nemalonę, ir sovietmečio buldozerinį naikinimą, tačiau išliko gyva, giliai įaugusi žmonių atmintyje, kaip tiesos ir laisvės siekis. Ir šiandien šalia namų bei pakelėse visoje Lietuvoje vis dygsta nauji kryžiai – simbolinis ne tik tautos atminties, bet ir tikėjimo ženklas.

Apie lietuviškos kryždirbystės unikalumą, kryžiaus reikšmę kasdieniame žmogaus gyvenime, dekoro simboliką bei naująsias kryždirbystės tendencijas XXI amžiaus Lietuvoje, pokalbis su dailėtyrininke, Liaudies kultūros centro tautodailės poskyrio vyr. specialiste Ale Počiulpaite, kurią kalbina Gediminas Kajėnas.

Kryždirbystė Lietuvoje tapo išskirtiniu reiškiniu. Kaip tai nutiko? Kada kryžiai bei koplytstulpiai imti statyti taip gausiai?

Pirmiausia norėčiau atkreipti dėmesį į vieną niuansą. Kryžiais Lietuvoje, bent jau kaime, įprasta vadinti visus krikščioniškojo sakralinio turinio statinius – kryžmiškus ir stoginius kryžius arba stogastulpius, koplytstulpius, išskyrus koplytėles, kabinamas medžiuose ir statomas ant žemės. Ir čia, sakydamakryžius, turiu galvoje ne vien kryžmišką kryžių. Galbūt dėl to, kad kiekvienam sakraliniam statiniui, nepriklausomai nuo jo formos, būtinai Nukryžiuotojo atvaizdas. Ką statyti, lėmė statytojo, fundatoriaus poreikiai ir krašto tradicijos. Sakralinio statinio sumanymas, padirbdirbinimas, kompleksinė jo sandara, jungianti architektūros elementus – stogelius, kolonėles ir kt.,

dekorą, skulptūras, net tapytus paveikslus, geležinius kryžius, kartais vadinamus saulutėmis, – bei su juo susiję papročiai, liaudiškojo pamaldumo ritualai, leidžia visą šį reiškinį vadinti kryždirbyste.

Kryždirbystės istorija Lietuvoje prasidėjo krikščionybei atėjus į mūsų kraštą, nors patikimų, raštiškų, materialių to paliudijimų nėra išlikę. Nesutikčiau su kai kurių tyrinėtojų nuomone, kad pagonybės laikotarpiu būta kažkokio ženklų, ypač antkapinio, kuris atėjus krikščionybei buvo pakeistas krikščioniškais simboliais. Problemų kelia ir medinių paminklų formų – kryžmiško kryžiaus, stogastulpio, koplytstulpio, koplytėlės – atsiradimas, jų kitimas laikui bėgant.

Apskritai XIX a.–XX a. pradžia – kryždirbystės klestėjimo laikas, bent apie ją daugiausia žinoma. Tuo laikotarpiu, ypač kylant tautiniam atgimimui, net buvo pabrėžiama, kad kryžius yra ne tik religinio, bet ir tautinio identiteto išraiška. Kryžiai ir koplytėlės, pilnos meniškų liaudies meistrų sukurtų šventųjų skulptūrų, atitiko lietuvių pasaulėjautą, estetinę sampratą. Beje, dvidešimtojo amžiaus pradžioje Paryžiuje bei kituose Europos miestuose vykusiose tarptautinėse parodose Lietuvos stenduose parodytas liaudies menas, ypač skulptūrėlės, stebino visko mačiusius vakariečius. Ir išties – tai didžiulės meninės vertės kūriniai. Jų lyg kokį stebuklą dar galima išvysti natūroje, ypač Žemaitijoje.

Kryžių, koplytelių būta daug, net tiršta: sodybose, laukuose, pakelėse, miškuose, nekalbant jau apie kapines. XX a. pradžioje V. Šukievičius rašė, jog etnografinės lietuvių ribas galima atsekti pagal puošniųjų kryžių gausą ir įvairovę. Tą patį pabrėžia ir M. Brenšteinas, kalbėdamas apie Žemaitiją: „Kiekvienoj apskrity, parapijoj, net kiekviename kaime aptinkame skirtingą didumą, formą, ornamentinių pagražinimų.“ Būtent jų gausa Lietuvoje, palyginti su kitais katalikiškais kraštais, yra unikali.

Kodėl lietuviams kryžius tapo tokiu svarbiu simboliu?

Kaip žinome, iš pradžių krikščionybė sunkiai skynėsi kelią į žmonių sąmonę ir pasaulėvoką, tačiau palengva ji tapo nedaloma lietuvių tautos savastimi. Kaip ir kryžius – tos savasties simbolis ir atspindys. Kad ir kur stovėtų kryžius – prie namų, prie kelio ar prie upės – tai krikščioniškos žinios liudijimas, taip pat ir žmogaus priklausomybės Bažnyčiai išraiška, o ilgainiui ir bendruomenės maldos vieta.

Taip pat reikėtų pažymėti, kad kryžius sodyboje, ypač XIX–XX a. pirmoje pusėje, atspindėjo ir tam tikrą socialinę padėtį. Taikliai tai yra apibūdinęs J. Grinius: „Iš toli atvykusiam keleiviui, ieškančiam kaime reikalingo žmogaus, nurodymai būdavo kartais duodami pagal kryžių ypatybes. Ir ūkininko sūnus, važiuodamas svetimo sodžiaus gatve ir pagalvodamas apie būsimą žmoną, pasižvalgydavo ne tik gražesnio rūtų darželio, bet ir dailesnio kryžiaus, nes žinojo, kad tie du ūkininko požymiai (rūtų) darželis ir kryžius reiškia šeimos teigiamas savybes.“ Taigi, jei šalia sodybos stovėdavo gražus kryžius, tai reiškė, jog šiuose namuose gyvena tvarkingi, dori žmonės.

Kryžius – tai prašymo, maldavimo, padėkos ir pagarbos išraiška, savotiškas votas. Kad ir kur jis būtų pastatytas, visada yra susijęs su dvasiniu bei kasdieniu žmogaus ir bendruomenės gyvenimu.

Kokiomis intencijomis buvo statomi kryžiai?

Intencijos, kaip ir patys sakralinio turinio paminklai, labai įvairios. Kai kurios yra nulemtos papročių, tradicijų, kai kurios padiktuotos žmogaus gyvenimo situacijų, sunkumų, ligų, netekčių, kartais vidinių išgyvenimų. Nuo jų neretai priklauso būsimos kryžiaus vieta, skulptūrų siužetai. Yra specifinių paskatų statyti kryžius: koks nors pranašiškas sapnas ar apreiškimas, tarsi savotiškas imperatyvas, iš Dievo atėjęs įpareigojimas.

Dauguma kryžių statomi prašant Dangaus globos ir palaimos įvairiuose reikaluose, dėkojant už patirtą malonę, išklaustyta prašymą.

Kryžius ar kitokios formos sakralinis paminklas – svarbus sodybos atributas, saugantis ją ir jos šeiminius nuo nelaimių, darniai įsiliejantis į aplinką, jis, kaip ir šventi paveikslai troboje, savotiškas šeimos dvasinis centras. Neatsitiktinai tarp sodybos koplytėlėje ar koplytstulpyje esančių skulptūrų būdavo ir šeiminių šventųjų globėjų atvaizdai. Labai dažnai čia dedamas ir šv. Jurgis, laikomas namų ūkio, ypač gyvulių, globėju – jo paveikslas būdavo kabinamas klėtyje, net klijuojamas ant kraičio skrynios antvožo vidaus. Žinoma, sodybos paminklas būdavo neįsivaizduojamas be Nukryžiuotojo ir Švč. M. Marijos.

Sakraliniai paminklai, dažniausiai kryžiai, statomi ir kaimo prieigose, aikštėse, be abejojimo, ir bažnyčių šventoriuose bei kapinėse.

Kryžius kaimo prieigose savotiškai žymėjo kaimo ribas ir, žinoma, saugojo jo gyventojus. Šiuo atžvilgiu ypatingi dvikryžmiai kryžiai, vadinamieji karavikai ar benediktiniai, statyti prašant apginti nuo didžiųjų grėsmių – maro ir kitų epidemijų. Beje, prieškarui tokius kryžius kai kur net imta statyti tautinėmis intencijomis, pvz., Šv. Kazimiero draugija tokius kryžius statė Dzūkijoje Vilniaus išvadavimo intencija. Koplytstulpiai su šv. Agotos, ypač su šv. Florijono skulptūromis paprastai būdavo statomi kaimų ar miestelių aikštėse, prašant apsaugos nuo gaisrų.

Koks svarbus kryžius, liudija ir toks pastaraisiais dešimtmečiais atsiradęs paprotys pastatyti kryžius išnykusiems kaimams atminti – juos paprastai stato į bendruomenės susibūrę tų kaimų išeiviai ar palikuonys.

Bažnyčių šventoriuose rasime ir medinių paminklų, skirtų pažymėti įvairiems parapijos įvykiams, jubiliejams, ypač daug kryžių pastatyta įvairioms misijoms atminti.

Laukuose, pakelėse, kryžkelėse statomų paminklų intencijos ir skulptūrų siužetai įvairūs, dažnai čia rasime šv. Izidorių, šv. Roką ir pan., o tiltus, upių brastas paprastai saugo koplytstulpiai su šv. Jono Nepomuko arba Jono Krikštytojo, kartais Kristaus krikšto skulptūriniais atvaizdais.

Tarpukariu tradiciniai sakraliniai paminklai neretai būdavo dedikuojami ir įvairioms tautos sukaktims paminėti. Juos dažniausiai statė įvairios organizacijos – pavasarininkai, šauliai, moterų draugijos ir pan. Sovietiniais draudimų metais pastatyta kryžių – beveik išimtinai vien bažnyčių šventoriuose, nes tik čia buvo įmanoma juos apsaugoti nuo sunaikinimo – Lietuvos krikšto, šv. Kazimiero jubiliejams paminėti. Atgimimo ir atgautos Lietuvos nepriklausomybės metais ypač daug kryžių atsirado tremtinių, partizanų atminimui.

Tarp intencijų reikia paminėti įvairius apžadus, t. y. prašymus, susijusius su išipareigojimu pastatyti kryžių ar koplytėlę. Sakykim, žmogus, išeidamas į karą, kamuojamas sunkios ligos, norėdamas sulaukti palikuonių ir pan., pasižada pastatyti kryžių; gan dažnai tokius apžadus nulemia pranašiškas sapnas. Tokie apžadų kryžiai ir koplytėlės ypač paplitę Žemaitijoje.

Neseniai per ekspediciją Skuodo rajone viena močiutė, pasakodama apie kieme stovinčią koplytėlę su Švč. Mergelės Maloningosios skulptūrele, sakė, kad šioji esanti labai „apžadinga“. Mat koplytėlė stovėjo kaime, ir kolūkio valdžia norėjo ją sunaikinti, o ji paėmusi ir paslėpusi alyvų krūme, tik Atgimimui atėjus atidengė. O kaime būta visko – ir gaisrų, ir nelaimių, bet jos namus saugojusi koplytėlė ir Mergelė Marija.

Pagal tradiciją, žmonės ne tik pastatydavo kryžių, bet jį nuolatos lankydavo, puošdavo gėlėmis. Tai tapo ir bendruomenės susitikimo vieta per šventes, įvairias pamaldas. Tad koks buvo kryžiaus gyvenimas?

Tikrasis kryžiaus gyvenimas prasidėdavo ir prasideda nuo pašventinimo, nes nešventintas kryžius buvo suprantamas tik kaip paprastas daiktas, nelyginant žemėn įkastas kuolas. Todėl naujas kryžius būdavo pažymimas dažniausiai žolių ar šiaudų kuokštu, kad praeivis jo nepagarbintų, nes nepašventinto pagarbinimas buvo laikomas didele nuodėme ir šventvagyste. Šiandien, atrodo, tokių ženklų nededama, tik prieš šventinant kryžius apjuosiamas ažuolo vainiku.

Pagal paprotį prie kryžiaus reikėjo sukalbėti trumpą maldelę, pvz., „Garbiname tave, Jėzau Kristau, kad šventuoju kryžiumi atpirkai pasaulį“ ar panašią, ar bent persižegnoti, vyrai, praeidami pro kryžių, turėjo nukelti kepurę. Be abejo, prie kryžiaus būdavo ir meldžiamasi, tiek individualiai, tiek bendruomeniškai. I. Končius, surinkęs ir paskelbęs daug medžiagos apie Žemaitijos kryžius, koplytėles bei su jais susijusius papročius, jau Amerikoje išleistoje knygoje rašė: „Kieme pastatytųjų koplytėlių šventųjų, kone visuomet čia Mergelė šventoji, visų pirma prašoma padėti ūkio reikaluose. Vakare dėkojama už „pralaikymą šios dienele“. Rytmetį, vos tik iš gryčios išėjus, kreipiamasi pagalbos išaušusiai dienelei nepagailėti savo malonės, savo namiškiams palengvinti vargą, suteikti sveikatos, kad vakare ar rytdieną vėl galėtų padėkoti, sumesti poterėlį. Savo ji už visas kitas geresnė. Su ja gulama. Su ja keliam. Pirmasis pagalbos šauksmas į ją nukreiptas.“

Dažname krašte kaimuose prie kryžių, koplytėlių, kartais ir prie kapinių kryžiaus būdavo giedamos gegužinės pamaldos, majus, kaip sako žemaičiai. Šis paprotys tebėra gyvas ar atgaivintas po sovietmečio draudimų. Užtat sovietmetis beveik visai sunaikino tokį bendruomeninį kryžių pagerbimą kaip procesijos, su giesmėmis ir maldavimais lankant kaimo kryžius per „kryžiaunas dienas“ – tridienį prieš Šeštines. Tokios procesijos išliko tik kai kuriuose Dzūkijos kaimuose, jas vienur kitur bandoma gaivinti.

Savotišku pagarbos, prašymo ar dėkojimo ženklu laikytini specifiniai prie kryžių dedami atributai: juostos, prijuostėlės Dzūkijoje – dažniausiai kaip palaimos šeimai prašymo būdas, karoliai, veidrodėliai, rožančiai ir kt. bei Švč. M. Marijos skulptūrų rengimas medžiaginiaus rūbais bei puošimas karoliais Žemaitijoje. Pastaruosius galima laikyti tam tikrais votais, regimu maldavimo ženklu. Apskritai daugelis kryžių, ypač apžadiniai, traktuotini kaip savotiški votai, lygiai kaip kryžių statymas įvairiuose kryžių

kalneliuose.

Šitie ženklai kalba, kad kryžius, koplytėlė su juose esančiais šventųjų atvaizdais yra gyvas žmogaus žemiškoje būtyje. Tokį gyvybingumą liudija ir pati kryžiaus aplinka, vadinamasis kryžiaus darželis. Retas kuris kryžius nėra aptvertas – dažniausiai statinių tvorele, – taip tarsi apibrėžiama sakralinė erdvė, prie reto nerasime pasodintų žolynų, gėlių. Prie kryžių koplytėlių pamatysime ir pamerktų gyvų gėlių, ir žvakių. Keliaujant po Lietuvą tenka matyti varganų kryžių ar koplytėlių, jau patręšusių, palinkusių nuo amžiaus, tačiau prie jų žydi gėlės. Pastaraisiais metais gyvas gėles dažniausiai keičia dirbtinės – ypač jų gausu koplytėlėse ant žemės.

Kai kurios koplytėlės iki šių dienų laikomos stebuklingomis, todėl čia atnešama ir auksų, teko matyti net auksų dėžutę. Kartais aukojama tiesiog iš papratimo – „važiuodami pro šalį, paliekame centų“ – tai apie koplytėlę, stovinčią miško glūdumoje, ant milžiniško riedulio, vadinamo Dievo stalu, Šašaičių kaime, Plungės rajone.

Lietuviški kryžiai yra labai puošnūs, dekoruoti įvairiais simboliais. Kodėl? Kokios tų simbolių reikšmės? Kokiais išskirtiniais ženklais, simboliais buvo puošiami lietuviški kryžiai?

Visų pirma kryžius yra šventas, todėl natūraliai siekiama, kad jis būtų gražus. Puošybės atžvilgiu tiek kryžmiški kryžiai, tiek stogastulpiai, tiek koplytstulpiai ar koplytėlės labai nevienodi. Jie gali būti visai paprasti, be dekoru ar minimaliai dekoruoti, gali būti labai puošnūs. Kiekviena liaudiško medinio paminklo forma dekoruojama skirtingai – tai priklauso nuo statinio konstrukcinių ypatybių, regiono tradicijų ir kt. Dekorą neretai papildo į jį įkomponuojama krikščioniškoji simbolika: Kristaus kankinimo įrankiai, Eucharistijos simboliai – Taurė ir Ostija, vynuogės, kviečių varpos ir pan., Apvaizdos Akis, Kaukolė, Kristaus, Švč. M. Marijos monogramos.

Kryžmiškų kryžių centras – kryžma, kur kabo Nukryžiuotojo skulptūra, todėl visas dekoras skiriamas jai išryškinti. Dažnai čia esama ir koplytėlės, bent jau stogelio (medinio ar skardinio), dengiančio Krucifiksą. Dažniausiai kryžmą juosia nimbas. Jai puošti skirti ir įvairios konfigūracijos spinduliai. Kitokių formų paminklų – stogastulpių, koplytstulpių, koplytėlių, – kurių siluete dominuoja architektūrinės formos, dekoras derinamas su tomis formomis, tradiciškai virš stogelių jie turi bokštelių su geležiniais kryžiais, kartais vadinamais saulutėmis. Puošnios yra stogastulpių stoginėlių atramos, karnizai, stogelių atbrailos ir pan., koplytstulpių, koplytėlių frontonai, langelių rėmai ir kt. Be to, pastariesiems statiniams išraiškingumo teikia ir stogelių formos – nuo paprastų dvišlaičių iki kryžmiškų.

Daugiausia mįslių užmena, netgi mokslinių diskusijų sukelia ornamentai, kuriuose bandoma atsekti, iššifruoti archajišką, ikikrikščioniškos epochos simbolinę kalbą. Kryždirbystėje naudojami ornamentai nėra kažkas išskirtinio, tokių ar bent jau jų atmainų, netgi archajiškesnių, rasime ir kituose liaudies dirbiniuose. Daugelio jų pirminė reikšmė, jeigu tokia ir buvusi, yra užmiršta, todėl šiandien jie traktuotini kaip puošybės elementai: geometrinės figūros – trikampėliai, rombėliai, vingeliai, apskritimai; augaliniai elementai – stilizuotos šakelės, lapeliai, rūtos, lelijos,

pastarosios dažniausiai tulpės pavidalo, įvairiai stilizuotos, kartais netgi sugeometrintos ir yra dažniausiai naudojamos; animalistiniai, ypač paukščių; vadinamieji kosminiai motyvai – saulė, mėnulis, žvaigždės.

Nesu ornamentikos specialistė, todėl nedrįstu pateikti simbolikos interpretacijų. Galiu pasakyti tiek, kad dažname statinyje į darnią visumą susilieja architektūriniai, dekoratyviniai, skulptūriniai elementai, o jų nesuskaičiuojami variantai, savitas santykis su statinio konstrukcija Lietuvos sakraliniams tradiciniams paminklams teikia originalumo.

Žavi tai, kad, nepaisant gausos ir skirtumų, konstrukciniai, skulptūriniai, puošybos elementai harmoningai dera, liudydami stebėtiną senųjų meistrų meninę nuojautą, saiko pajutimą, – bruožus, kurių neretai pritrūksta dabartiniams kryždirbiams.

Ar buvo keliami kokie reikalavimai kryždirbiams?

Paprastą be dekoro ar minimaliai dekoruotą kryžių gebėjo padaryti beveik kiekvienas kaimo vyras. Tam tereikėjo staliaus įrankių ir medžio apdirbimo įgūdžių. Jei žmogus norėjo įmantresnio kryžiaus ar koplytstulpio, be abejo, kviesdavosi žinomą kryždirbį. Kryžiaus statymo iniciatorius su kryždirbiu aptardavo formą, skulptūrėlių skaičių ir turinį, puošybą ir, be abejo, ir atlygį. Reikiamas šventųjų statulėles išdroždavo arba pats kryždirbys, arba jas nupirkdavo užsakovas iš kitų meistrų.

Pastatytas kryžius tapdavo užsakovo, fundatoriaus nuosavybe, jis galėjo daryti su kryžiumi, ką nori: remontuoti, keisti puošybą, perdažyti ir kt. Meistras, kaip autorius, išskyrus itin retus atvejus, niekaip neįsiamžindavo. Greičiausiai todėl, kad kryždirbys buvo laikomas tokiu pat amatininku kaip, sakykim, kalvis, račius ir pan. Ši kryžiaus savininko prioriteto tradicija tebėra išlikusi iki šiol. Kaimo žmonių paklausus, kas statė kryžių, paprastai sulauki atsakymo: dėjome pinigų, statėme mes, suprask, kaimo bendruomenė. Paklausus – „O kas jį padarė, padirbo?“, retai išgirsi meistro, ypač kviestinio iš toliau, pavardę.

Šiandien žinomi kryždirbiai paprastai palieka savo signatūras, tačiau didžiosios dalies paminklų, ypač antkapinių, autorystė tebėra mįslė. Žinomesnį meistrą įmanoma identifikuoti pagal paminklo formą, skulptūrų tipą, dekoro specifiką ir pan.

Kalbant apie meistro ir užsakovo santykį statant kryžių, reikėtų atkreipti dėmesį į laiko atneštus pokyčius. Devynioliktajame šimtetyje, galima sakyti, iki dvidešimtojo vidurio, tradicijų saugotoja buvo kaimo bendruomenė, o meistras ir užsakovas buvo tos bendruomenės nariai. Taigi juos siejo pasaulėjauta, sakralinio paminklo samprata, pamaldumas, papročiai, todėl meistras natūraliai tenkindavo užsakovo pageidavimą, jį, beje, praturtindavęs savo talentu ir meistriškumu. Šiandien tradicijų saugotojo ir tęsėjo misija tenka kryždirbiui, kuris tradiciją pažiūsta ne natūraliai, tiesiogiai kaimo dvasinės ir estetinės kultūros terpėje, o jos mokymasis iš įvairių šaltinių.

Dabartinis užsakovas, pertekęs įvairios informacijos, praradęs tradicijų pojūtį, kryždirbiui pateikia savą paminklo viziją, neretai tolimą ne tik nuo tradicijų, bet ir be meninės logikos. Ne vienas meistras yra padėjavęs, kad buvo priverstas tenkinti užsakovo norus. Suprantu, jog meistras gyvena iš savo darbų... Be abejo, ir meistras meistriui nelygu: talentingas, giliai tradicijas suvokiantis kūrėjas, net ir suvaržytas

užsakovo norų, nepadarys niekalo, tuo tarpu kitas, galbūt pats nutolęs nuo turinio ir tradicijų ar bet kuriomis priemonėmis siekiantis originalumo, pastatys paminklą, kurio niekaip kitaip nepavadinsi, kaip savotiškos rūšies kiču.

Ar lietuviškos kryždirbystės istorijoje būta meistrų, kurių pavardės yra išlikusios, o jų kryžiai - išskirtiniai?

Be abejo. Nors skundžiamės šaltinių skurdumu, šiandien žinoma ne viena dešimtis senųjų meistrų pavardžių. Tai kryždirbiai ir vadinamieji dievdirbiai skulptoriai, kurių drožtos šventųjų statulėlės puošdavo ne tik jų pačių darytus kryžius. Jų darbus, ypač skulptūras, galima išskirti pagal tipažą, skulptūrinės formos ypatybes. Vieną kitą iš jų paminėsiu: Potockį, Mockų, Glodenį, Klanių Žemaitijoje, Danauską, Ivanauską, Deveikį Aukštaitijoje, Soroką, T. Miškinį Dzūkijoje... Be abejo, visi žinome Vinco Svirskio pavardę, jo daugeliu atžvilgių išskirtinė kūryba daro įtaką meistrams iki šių dienų.

Talentingi kryždirbiai, skulptoriai drožėjai ne tik tęsė tradicijas, bet ir natūraliai jas turtino, teikė joms gyvybingumo. Kryždirbys Adomas Varnas yra sakęs: „Lietuvos kryždirbys į šią kūrybos sritį išliejo ne tik visą savo sielą, giliai pamilusią gamtą ir grožį, jis čia pareiškė ir gilią religinę pasaulėžiūrą, jos pamylėjimą, prisirišimą bei gaivališką su ja suaugimą.“

Laikytis tradicijos nereikia mechaniškai kopijuoti to, kas padaryta, o pateikti savą variantą, kuris iš esmės yra paveldėtų tradicijų ir individualaus talento sintezė.

Kokia šiandien kryžių saugojimo situacija?

Kai kalbame apie kryždirbystės paminklų saugojimą, paprastai turime galvoje iki mūsų dienų išlikusius senuosius kryžius ir koplytėles. Saugoti juos reikia nuo medį naikinančio lietaus, sniego ir, deja, nuo vagysčių. Nuo pastarųjų labiausiai neapsaugotos yra senosios skulptūros, kurių natūroje daugiausia išlikę Žemaitijoje. Neretai jos stovi nerakintose koplytėlėse, netgi pakelėse. Kaimo žmonės nesuvokia, jog kas nors gali pasisavinti šventą daiktą, nes nuo vaikystės žinojo, kad toks darbas, jeigu išeitų aikštėn, užtrauktų neišvengiamą dangaus bausmę ir nenuplaunamą gėdą. Prisimenu senos moteriškos raudą vienoje Plungės rajono sodyboje, prie tuščios koplytėlės: „Mano Mariją naktį pavogė“... Liūdniausia, kad tai ne vienintelis atsitikimas. Prieš dešimtmetį pavogtos netgi garsiojo kryždirbio V. Svirskio skulptūros iš koplytstulpio, išstovėjusio Ibutonių kaime, Kėdainių rajone, kone šimtą metų. Vargu ar galima ką nors pridurti prie tokios „kolekcionierių“ veiklos. Nebent tai, kad apie tokius atvejus, kurie laikytini nacionalinių vertybių vagyste, nerasime informacijos policijos suvestinėse...

Pasitaiko, kad kai kurie žmonės savo koplytėlėse senąsias medines skulptūreles pakeičia gipsinėmis, originalus laikydami namuose. Į muziejus atiduoda retai, nes tai bočių palikimas ir su juo nenori skirtis.

Apsaugoti nuo naikinančių gamtos sąlygų yra keletas būdų: nuolatinė priežiūra, t. y. perdažymas, remontas, restauravimas bei tikslių kopijų padarymas. Pastaruoju atveju senojo vietoje pastatoma kopija, o originalas užkonservuojamas ir perkeliamas į uždara patalpą, dažniausiai kokią nors neveikiančią koplyčią ar muziejaus ekspoziciją. Suprantama, daromos tik vertingiausių kopijos. Beje, remontas, restauracija, jeigu ji

atliekama be specialisto konsultacijos, neretai pakenkia paminklo autentiškumui (pvz., vietoj nykstančių dekoro elementų padaromi nauji, kitokie nei buvę, pakeičiami stogeliai, koplytėlės sienelės išmušamos plastikinėmis dailylentėmis, nekalbant jau apie dažymo atitikimą autentikai ir pan.)

Ką manote apie religinių simbolių raišką šiandienėje Lietuvoje? Ar kryžių, koplytstulpių statymas šiandien yra gyva tradicija?

Kryžių statymo tradicija, kaip jau minėjau, yra giliai įaugusi į lietuvių sąmonę. Jos nepajėgė išrauti nė dramatiška kryždirbystės, kaip liaudies kultūros reiškinio, istorija. Juk po 1863-ųjų sukilimo drauge su spaudos draudimu keturiasdešimt metų neleista statyti naujų kryžių nei remontuoti senųjų nešventintose vietose, tai yra ne bažnyčių šventoriuose ir kapinėse. Nekalbant jau apie sovietmetį, kada ne tik draustas kryžių statymas, bet ir naikinti senieji. Pakanka prisiminti Kryžių kalno, Panų kalno ir kai kurių kitų kryžių kalnelių naikinimus. Tačiau, sulyginti su žeme, jie bemat atsikurdavo – buvo užstatomi naujais kryžiais, dažniausiai atgabentais naktimis.

Apskritai kryžių statymas draudimų laikais buvo ne tik tradicijų tąsa, bet ir savotiška pasipriešinimo okupacijai forma...

Vidinis lietuvių poreikis turėti kryžių kaime, miestelyje, savo kieme yra jo tapatybės dalis. Šitai tapo akivaizdu išaušus Atgimimui, kai per metus kitus pastatyta šimtai naujų kryžių, atstatyta dešimtys sunaikintųjų. Kryžiais įamžintas partizanų, tremtinių atminimas, dėkota už laisvę, prašyta palaimos Lietuvai... Šita kryždirbystės banga tarsi atslūgo, bet kryžiai tebestatomi. Ne taip spontaniškai, pasidavus laisvės euforijai, o labiau apgalvotai, motyvuotai, ir, drįsčiau pasakyti, gal net giliau suvokiant šito veiksmo prasmę.

Yra pakitęs ir santykis su kryžiumi, ypač su kryžių sankauptomis, visų pirma su garsiuoju Kryžių kalnu. Gerai, kad jis tvarkomas, prižiūrimas, bandoma jo lankymą padaryti patogesnę, tačiau teko girdėti ir apie tam tikrą kryžių statymo reglamentą. Apskritai Kryžių kalnas tampa ne tik piligrimystės, bet ir grynai turistinės traukos objektu. Taip devaluojamas jo sakralumas. Plečiasi ir įdomią, dramatišką istoriją turintis, beje, ne toks garsus Šiaulių rajone esantis Agailių kryžių kalnelis, į ten stovinčią koplyčią žmonės pradėjo važiuoti tuoktis, krikštyti vaikų. Galbūt mažiausiai naujovių paliestas bene seniausias Lietuvoje žinomas Panų kalnas Telšių rajone, sovietmečiu irgi ne kartą su žeme sulygintas... Apskritai tokių įvairaus dydžio kryžių kalnelių yra daugiau kaip dvidešimt, kai kurie jų atsiradę neseniai – daugiausia partizanų žūties vietose.

Palyginti nemažai yra ir sakralinio turinio medinių paminklų sankaupų, atsiradusių ne spontaniškai kaip minėtieji kryžių kalneliai, o sukurtų meistrų kūrybinėse stovyklose, pleneruose ir skirtų daugiausia skaudiems tautos istorijos įvykiams įamžinti: „Atminties takas“ Birštone, „Tautos kančių kelias“ Domeikavoje. Tai tarsi savotiška pasaulietinio turinio ansamblis, pastatytų sovietiniais metais, – tokių kaip Ablinga, Čiurlionio kelias ir kt. – atmaina bei sakralinė tąsa. Juose matome ir tradicinių statinių, ir meistrų bandymų savotiškai interpretuoti tradicines architektūrines ir skulptūrines formas.

Kryžius neatsiranda tarsi iš niekur, tuščioje erdvėje, be pagrindo. Šiandien Lietuvos laukus, pakeles, kapines, šventorius, nemažai sodybų puošia kryžiai, stogastulpiai, koplytstulpiai, koplytėlės – nūdienių meistrų darbai. Lietuva yra atgavusi Kryžių žemės vardą. Juose atpažįsti paveldo vertybes ir kryždirbio talento jėgą. Prie tokių kryžių norisi stabtelėti ir pabūti tyloje.

Tačiau ne prie visų: esama statinių, kuriuose matai vien tuščią formos žaismą, varganą modernios išraiškos ieškojimą, tarsi kūrėjas nesuvoktų ne tik tradicijų, nepažintų ikonografinių siužetų, bet ir nevaldytų medžiagos.

Senieji meistrai ieškojo ne savo įkvėpimo, jiems buvo svarbu tai, ką labai brangino: išsižiūrėdavo į bažnyčių skulptūras, maldaknygių iliustracijas, religinius paveikslėlius, kurių turinį papildydavo Lietuvoje populiarios liaudies giesmės. Išsižiūrėdavo ir išigilindavo, ir tai drožinį nuspalvindavo ne tik stilistiniu originalumu, bet ypatingu dvasingumu. Sekdamas kanoniniais pavyzdžiais, savamokslis ar kiek pas liaudies žymesnį kaimo skulptorių pasimokęs liaudies drožėjas nesijautė suvaržytas. Dabartiniai net talentingi meistrai kartais prototipais ima ne bažnytinius provaizdžius, o senųjų meistrų skulptūras, taip atsiranda tam tikras suvaržymas.

Baigti norėčiau kantičkinės giesmės žodžiais:

„Kožnas namuose sveikatą / Randa, kuris kryžių stato, / Ir sau apturi szlovę. / Nės tiems padaryt' negali / Nieko pikto, bet pro šalį / Ein' visokios piktybės“

Straipsnyje panaudotos Balio Buračo fotografijos iš leidinio „Kryždirbystė Lietuvoje“